Maqaamey Ummi Ilm wa Daanish jay nigah mein Makhdoom Muhammad Sajjad Hussain Quraishi tr Muhammad Siddiq Laakho

مَقامِ اُمِي - عِلم وَدَانِش جِي نِگاهَ ۾

مخدوم محمد سجاد حسين قريشي
مترجم: محمد صديق لاکو

خالق ڪائنات پنهنجي ڪلام عزيز ۾ جنهن اهتمام سان پنهنجي پياري رسول ڪريم ﷺ جو ذڪر ڪيو آهي، ان جي تصديق هن ڳالهه مان ظاهر آهي ته روزانو ڪروڙين مسلمان ڪلمه طيبه ۾ رسول اڪرم ﷺ جو نالو وٺندا آهن. حديث قدسي،”لولاک لما خلقت الا فلاک“ جي سند تي صوفيائي ڪرام، ڪامل انسان جي هڪ پوري فلسفي کي تشڪيل ڏني آهي. شيخ بهاؤالدين ذڪريا رحه، شيخ محي الدين ابن عربي رحه ۽ عبدالڪريم الجيلي رحه جن هن حديث قدسي کان استفادو ڪيو آهي. علامه اقبال پنهنجي بزرگن کان متاثر ٿي هڪ نئين مڪتب فڪر کي تشڪيل ڪيو آهي، جنهن جي چوڌاري ان جو فلسفهء خودي چڪر هڻي رهيو آهي. اقبال جي فلسفي جو نچوڙ شخصيت جي صحيح تشڪيل آهي، ۽ شخصيت جو اعليٰ ترين نمونو جو اقبال جي پيش نظر آهي، سو اهو ئي انسان ڪامل جو جديد ترين تخيل آهي، جنهن جو لُب لباب حضور اقدس ﷺ جي ذات گرامي آهي.

اگر به او نرسيد تمام بولهبي است

محمد رسول الله ﷺ جي سيرت ۽ پاڻ سڳورن جي تعليمات جو هر پهلو بذات خود هڪ مستقل موضوع سخن ٿي سگهي ٿو، پر آئون هن مضمون ۾ آنحضرت نبي اڪرم ﷺ جن کي پيش ڪيل هديهء عقيدت جو ذڪر ڪندس ته ابتدا کان انتها تائين ۽ هن جهان کان هن جهان تائين، مفڪرين، علماء، فقهاءِ محدثين ۽ صوفياءِ ڪرام پاڻ سڳورن ﷺ کي ڪهڙي انداز ۾ محسوس ڪيو آهي. حضرت حسان بن ثابت فرمايو آهي ته مڪي ۾ سومر جي ڏينهن 12 ربيع الاول سن 53 ق.ھ جي صبح جو هڪ خوش خبريءَ قريش جي هڪ هڪ ماڻهوءَ جو چهرو روشن ڪري ڇڏيو. عربي دستور مطابق هڪ خوبصورت نوجوان انهي کان هڪ يا ڏيڍ سال پهريائين ديوتا جي حضور ۾ ذبح ٿيڻ وارو هو. انهيءَ نوجوان تي مڪه وارن کي رحم آيو. هڪ ڪاهن جي مشوري سان اُتن ۽ انهيءَ نوجوان تي قرعه اندازي ڪيائون، ڪيترا دفعا قرعه اندازيءَ کان پوءِ طي ڪيو ويو ته هن جوان جي بدلي ۾ سؤ اُٺ قربان ڪيا وڃن ته ديوتا راضي ٿي ويندو. انهيءَ نوجوان جو نالو عبدالله بن عبدالمطلب هو. انهيءَ واقعي کانپوءِ ان نوجوان جي شادي هڪ شريف عورت آمنه بنت وهب سان ٿي. بي بي صاحبه کي حامله ڇڏي ڪري هي نوجوان شام جي طرف ويو، پر زنده موٽڻ نصيب نه هو. انهيءَ نوجوان جي وفات کان پوءِ چند ڏينهن ۾ حضرت محمد ﷺ جي پيدا ٿيڻ جي خوش خبري مڪي وارن ٻڌي ۽ هر شخص جي زبان تي هي ترانو هو.

بارڪ فيک الله من غلام.

(تون نهايت ئي برڪت وارو ڇوڪرو آهين)

يا ابن الذي من حومة الحام

(اي انهيء شخص جا پٽ جو موت جي منهن کان)

نجيٰ بعون الملک العلام

(خداوند قدوس جي اعانت کان بچي وئين.)

فردي غداة الضرب بالسهام.

(قرعه جي روز ان جي فديه ۾)

بمائة من ابل سلام

(سؤ اُٺ قربان ڪيا ويا).

هي مبارڪ شخصيت پنهنجي صورت ۾ شڪل جي ڪري بعينہ اهو شخص هو جنهن جو حليو بيان ڪندي حضرت سليمان فرمائيندو هو.

”خلو محمديم زه دودي“

ان بشارت کي نه ڄاڻندي اتفاق سان ماءُ ۽ ڏاڏي ٻنهي ان مولود مسعود جو نام نامي اسم گرامي

محمد ﷺ رکيو. ڏاڏي صورت ڏسندي ئي پيش گوئي ڪئي ته:

”لابني هذا شاناً“(منهنجو پٽ هڪ شاندار هستي هوندو.)

عرب جي دستور مطابق سڀ کان پهريائين، پاڻ سڳورن ﷺ جي چاچي جي ٻانهي ثوبيہ کين کير پياريو، ان کان بعد بنو سعد بن بڪر جي خاتون حضرت بي بي حليمه سعديه کير پياريو. حضرت حليمه کان مروي آهي ته کير ڇڏائڻ کان پوءِ

پاڻ ڪريم ﷺ جن جيڪي بامعنيٰ جملا ڳالهائڻ شروع ڪيا ۽ سڀ کان اول جيڪي ٻول سندن زبان مبارڪ کان نڪتا، اُهي هي آهن.

الله اڪبر ڪبيرًا0 و الحمد لله ڪثيرًا 0 و سبحان الله بڪرةً واصيلاً 0

حضرت حليمه سعديه فرمائي ٿي ته جڏهن پاڻ سڳورا ﷺ ٽن سالن جي عمر جا ٿيا ته مونکي مجبور ڪري چيائون ته هي ڪڏهن به ٿي نه سگهندو جو منهنجا پائر ۽ ڀينرون سڄو ڏينهن ٻڪريون چاريندا رهن ۽ آئون انهن جي محنت ۾ شريڪ نه ٿيان. پاڻ سڳورن ﷺ کي ٻڪرين چارڻ جي اجازت ڏني وئي. پاڻ سڳورن جي ٻڪرين سان گڏ چراگاهن ۾ وڃڻ جي سلسلي شروع ٿيڻ سان ئي حليمه سعديه جي ٻڪرين جو تعداد روز به روز زياده ٿيندو ويو. کير ڏيڻ واريون ٻڪريون زياده کير ڏيڻ لڳيون. ٻڪريون متاريون ٿيڻ لڳيون، چراگاهن جي ساوڪ وڌڻ لڳي ۽ بنو سعد خوش ٿي ويا.

لقد بلغت بالهاشمي حليمہ

(بيشڪ هاشمي جي برڪت سان حليمان)

مقاماً عُلا في ذر وة اُلعز و المجد

(عزت ۽ شرف جو تمام وڏو مقام لڌو.)

عرب جا شاعر ۽ عالمي مفڪرين پاڻ سڳورن ﷺ جي حيات طيبه جي جن پهلوئن کان متاثر ٿيا آهن، ان جو مختصر تذڪرو ڪرڻ نهايت ضروري آهي. جڏهن پاڻ سڳورن ﷺ جي عمر ڇهن سالن جي ٿي ته حضرت بي بي آمنه کين پنهنجي خادمه ام ايمن سان ساڻ ڪري، پنهنجي مڙس جي قبر تي مدينه شريف

وٺي ويئي. واپسيءَ ۾ ابوا جي مقام تي بي بي آمنه هميشه لاءِ داغ مفارقت ڏيئي وئي. هاڻي پاڻ ڪريم ﷺ جن جو سرپرست حضرت عبدالمطلب رهيو. پاڻ سڳورن ﷺ کي آشوب چشم(اکين جو درد) جو عارضو ٿي پيو ۽ هو پاڻ سڳورن ﷺ کي عڪاظ جي راهب وٽ وٺي ويو. راهب ڏسندي ئي چيو ته هي هوبهو اهو آهي جنهن کي حضرت سليمان خلو محمديم جو لقب ڏئي چڱيو آهي. 48. ق.ھ ۾ جڏهن سندن عمر 8 سالن جي هئي ته سندن ڏاڏو عبدالمطلب به وفات ڪري يو، هاڻي سندن پرورش جو بار پاڻ ڪريم ﷺ جي چاچي حضرت ابي طالب کي ڪنڌو پيو، جنهن پاڻ سڳورن ﷺ کي پنهنجي اولاد وانگر نپايو. پاڻ انهيءَ دوران ٻڪرين چارڻ جي به مزدوري ڪندا رهيا ۽ هر ٻڪريءَ جي چارائي کين هڪ قيراط ملندي هئي. جڏهن پاڻ 14 سالن جا ٿيا ته پنهنجي چاچي حضرت ابي طالب سان گڏجي شام روانا ٿيا. رستي ۾ بصريٰ جي هڪ خانقاه دير بحيرا ۾ قيام ڪيائون. ان جو راهب بنو عبدالقيس قبيلي سان تعلق رکڻ وارو جرجيس هئو. جڏهن ان جي ملاقات پاڻ سڳورن ﷺ سان ٿي ته انهيءَ راهب سندن چاچي کي چيو ته قدرت هن ٻار کي تمام وڏو مقام عطا ڪرڻ واري آهي. 16 ورهين جي عمر ۾ سڀ کان پهريون تجارتي سفر پنهنجي چاچي زبير بن عبدالمطلب سان يمن جو ڪيائون“. ٻيو تجارتي سفر پاڻ ﷺ جن 4. 2.ق.ھ. ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضه جي رفاقت ۾ شام جي طرف ڪيو. 28 ق.ھ ۾ حضرت خديجه رضه پنهنجون تجارتي خدمتون سندن حوالي ڪيون ۽ شام جي سفر کان پوءِ انهيءَ ام المؤمنين جي شرف جو مرتبو حاصل ڪيو. شاديءَ کان

بعد پاڻ ڪريم ﷺ جن جي زندگي مبارڪ جو رخ بدليو. پاڻ سڳورا ڪئي ڪئي راتين جو توشو کڻي غار حرا ۾ هليا ويندا هئا. دوشنبه 17 رمضان 13 ق.ھ جي وحيءَ جو باقاعده سلسلو شروع ٿيو. حضور ﷺ جن سومر 17 رمضان 13 ق. ھ کان سومر 2 ربيع الاول 11 ھ تائين 9 ڏينهن گهٽ 63 سالن جي عمر ماڻيائون. جملي حياتيءَ جا ڏينهن 22317 آهن. انهن مان نزول قرآن جا ڪل ڏينهن 7960 هئا. انهن ڏينهن مان 4417 ڏينهن پاڻ سڳورا مڪي ۾ قيام پذير هئا. روز هجرت کان وٺي روز وفات جا جملي تعداد 3543 ڏينهن آهن. آنحضرت نبي اڪرمﷺ جي حياتي مبارڪ جي هر لمحي کي مؤرخن محدثن ۽ مفڪرن قلمبند ڪيو آهي. خصوصاً مٿي ذڪر ڪيل ڏينهن جي تعريفن ۾ عربي شاعرن ديوانن جا ديوان مرتب ڪيا آهن. خداوند تعاليٰ آنحضور اڪرم کي خطابت جي جملي خصوصيات سان نوازيو هو. صحابه ڪرام جي مجلس هجي يا مخالفين جي مجمع يا عڪاظ جي بازار، پاڻ سڳورا ﷺ جنهن به جاءِ تي به مخاطبينن کي خطاب ڪرڻ فرمائيندا هئا ته ماڻهو حيران رهجي ويندا هئا. انهيءَ وجهه ڪري ابوجهل پاڻ ڪريم جن کي جادوگر مشهور ڪيو ۽ ان جي ڪوشش هئي ته پاڻ ﷺ سندس زماني ۾ تقرير ڪري نه سگهن. سن 10 هجري ۾ پاڻ سڳورن حجة الوداع جي موقع تي سوا لک مسلمانن جي مجمع جي سامهون خطبو ڏنائون. هي خطبو معنيٰ ۽ ادب جي اعتبار کان به وڌيڪ فصيح ۽ بليغ تسليم ڪيو ويو آهي. فن خطابت جي لاءِ ته هڪ نموني جي حيثيت رکي ٿو. غرض هي ته انهن حديثن، مڪاتيب ۽ خطبن جي محض ديني حيثيت نه آهي، پر هي عربي

زبان ۾ ادب جو وڏو شاهڪار آهن. بهترين ۽ معياري ادب جي ڪهڙي خوبي آهي، جو ڪلام رسول صه ۾ موجود نه آهي. رسول پاڪ ﷺ جي زندگي ۽ تعليم تي هر دور ۾ تصنيف جو سلسلو جاري رهيو. عربي، فارسي، اردو، انگريزي، فرانسي، جرمني، روسي، هندي، بنگله، گجراتي ۽ ٻين زبانن ۾ بيشمار ڪتاب لکيا ويا. سندن بعثت عرب ۾ ٿي، پاڻ سڳورن ﷺ جي زبان مبارڪ عربي هئي، انهيءَ زبان ۾ پاڻ ﷺ گفتگو ڪئي، ان زبان ۾ قرآن ڪريم نازل ٿيو، انهيءَ زبان ۾ پاڻ ﷺ جن خطبا ڏنا ۽ بادشاهن کي دعوت اسلام پيش ڪئي، لهذا سڀ کان اول عربي ادب متاثر ٿيو. عربي ۾ ادب نبوي جو وڏي ۾ وڏو ذخيرو خود احاديث نبوي جي صورت ۾ موجود آهي. انهيءَ کانپوءِ ”تاريخ ۽ سير“ جي ڪتابن جو درجو آهي، طبري، واقدي، مسعودي، بلاذري، ابن خلقان، ابن سعد، ابن ڪثير، ابن اثير، ابن خلدون، علامه جلال الدين سيوطي ۽ عرب جي ٻين مؤرخن به ان موضوع تي وڏا وڏا ڪتاب تاليف ڪيا آهن. هي ماڻهو عربي زبان ۽ ادب جا ممتاز عالم مفڪر هئا. انهن جون تصنيفون حضور اڪرم ﷺ جي ذڪر سان ڀريل آهن. ٻين زبانن ۾ به انهن جي تاريخن جو ترجمو ڪيو ويو، ۽ انهن کي سامهون رکي نوان ڪتاب لکيا ويا. تاريخ کان علاوه خاص سيرت تي به تمام گهڻا ڪتاب لکيا ويا. ان ۾ سيرت ابن هشام هڪ نمونو آهي. شمائل ترمذيءَ جو درجو سڀ کان اول آهي. امام ترمذي، حضور مقبول ﷺ جي عادات اطوار، گفتگو، لباس ۽ وضع قطع غرض ته زندگي جا جمله خصوصيات قلمبند ڪيا آهن ۽ هر پهلوءَ تي تفصيل سان روشني وڌي آهي. تقريباً دنيا جي

سڀني مذهبن ۽ ترقي يافته زبانن ۾ آنحضرت ﷺ جي سيرت لکي وئي. حيرت جي هيءَ ڳالهه آهي ته انهن ۾ اڌ کان زياده سيرت نگار عيسائي آهن. انهن ماڻهن حضور ُپر نور جي عظمت جو اعتراف ڪيو آهي. مسلمان هجڻ جي حيثت سان اسان جو اولين فرض آهي ته اسان انهن غير مسلمن جي خيالات کي هڪ هنڌ ڪيون، جن غير جانبداري سان بنا تامل جي رسول الله ﷺ جي عظمت واضح ڪئي آهي. هن کان اڳ، جو مسلمان دانشورن جو ذڪر ڪيو وڃي، صرف چند غير مسلم اهم شخصيتن جي خيالات جو ترجمو پيش ڪيو وڃي ٿو.

فرانسيسي اديب الفرڊ ڊي لمارٽائين پنهنجي مشهور تصنيف History of Turquie'' ۾ لکيو آهي:''عالم الاهيات، فصاحت و بلاغت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ، مذهب جو باني، آئين ساز، سپهه سالار، فاتح اصول، عبادت الاهي ۾ لاثاني، ديني حڪومت جو باني- هي آهن محمد رسول الله ﷺ جن جي سامهون پوري انسانيت جي عظمت به گهٽ آهي.''

فرانس جي هڪ عظيم ترين جرنيل''بونا پارٽ'' آنحضور ﷺ جن کي هن طرح خراج عقيدت پيش ڪئي آهي:

''محمد ﷺ دراصل سروراعظم هو. پاڻ اهل عرب کي درس اتحاد ڏنو. انهن جي تنازعات ۽ مناقشات کي دور ڪيو. ٿوري عرصي ۾ پاڻ سڳورن ﷺ جي امت نصف دنيا کي فتح ڪيو. 15 سالن جي قليل عرصي ۾ ڪثير تعداد ۾ ماڻهن ڪوڙن خدائن جي پوڄا کان توبه ڪئي. مٽيءَ جون ٺهيل ديويون خاڪ ۾ ملايون ويون. بتخانن ۾ رکيل مورتن کي ٽوڙيو ويو. هي حيرت انگيز ڪارنامو حضور

ﷺ جن جي تعليم جو اثر هو. هي سڀ ڪجھ 15 سالن جي عرصي ۾ ٿيو، جڏهن ته 15 سؤ سالن ۾ حضرت موسيٰ عليه السلام ۽ حضرت عيسيٰ عليہ السلام پنهنجي امتن کي صحيح راھ تي هلائڻ ۾ ڪامياب نه ٿيا. حضرت محمد ﷺ عظيم انسان هئا........ جڏهن پاڻ دنيا ۾ تشريف فرما ٿيا، ان وقت اهل عرب صدين کان خانه جنگي ۾ مبتلا هئا. دنيا جي اسٽيج تي ٻين قومن جيڪا عظمت ۽ شهرت حاصل ڪئي، هن قوم به انهيءَ طرح ابتلاء ۽ مصائب مان گذري عظمت حاصل ڪئي ۽ ان پنهنجي روح ۽ نفس کي پاڪ ڪري تقدس ۽ پاڪيزگي جو جوهر حاصل ڪيو.“(ص 109)

جارج برنارڊشا لکيو آهي:

”زمانئه وسطيٰ ۾ عيسائي راهبن پنهنجي جهالت ۽ تعصب جي ڪري مذهب اسلام جي وڏي هيبتناڪ تصوير پيش ڪئي آهي. ڳالھ هتي ختم ٿي نه وئي آهي، انهن ته حضرت محمد ﷺ ۽ ان جي مذهب جي خلاف باضابطه تحريڪ هلائي. انهن حضرت محمد ﷺ کي سهڻن لفظن سان به ياد نه ڪيو آهي. مون انهن ڳالهين جو بغور مطالعو ۽ مشاهدو ڪيو آهي ۽ آئون ان نتيجي تي پهتو آهيان ته محمد ﷺ هڪ عظيم هستي هئو ۽ صحيح معنيٰ ۾ انسانن کي نجات ڏيندڙ آهي“.

مشهور عيسائي راهب لبوارٿ اسمٿ رقمطراز آهي:

”دنيا جي خوش نصيبي آهي ته محمد ﷺ هڪ ئي وقت هڪ قوم، هڪ حڪومت ۽ هڪ مذهب جو باني هو.“(محمد ائنڊ محمد ازم)

طامس ڪارلائل چوي ٿو:”بس هڪ شعلو ڪِريو، محض هڪ شعلو ۽ اهو به اهڙي سر زمين تي، جنهن جي باري ۾ چيو ويندو آهي ته انهيءَ تي انساني آباديءَ جي ترقي ناممڪن ۽ محال هئي. پر انهيءَ جي ريتي بارود ثابت ٿي، جنهن دهلي کان غرناطه تائين آسمانن کي پنهنجي لپيٽ ۾ ورتو.“(هيرو ائنڊ هيرو ورشپ)

سوامي ديويڪانند لکي ٿو:

”انهيءَ کان پوءِ پيغمبر مساوات حضرت محمد ﷺ تشريف فرما ٿيا. توهان پڇو ٿا ڇا ان جو مذهب سٺو آهي؟ جيڪڏهن ان جو مذهب سٺو نه هجي ها ته هو زنده ڪيئن رهي ها. صرف سٺي ۽ نيڪ انسان کي ئي دائمي حياتي ملندي آهي. نيڪ انسان لافاني ان ڪري هوندو آهي، جو ان ۾ تقدس جو جوهر پوشيده هوندو آهي. جيڪڏهن اسلام ۾ سٺائي نه هجي ها ته هڪ ڏينهن به قائم نه رهي ها. هن مذهب ۾ بي شمار خوبيون آهن. محمد مساوات ۽ انساني اخوت جا علمبردار آهن“.

(دي گريٽر ٽيچر آف دي ورلڊ،ص 129،130)

مهاتما گانڌي آنحضرت ﷺ جي باري ۾ لکيو آهي:

”آئون پوري يقين ۽ وثوق سان چوان ٿو ته اسلام تلوار جي طاقت سان سرفرازي ۽ سربلندي حاصل نه ڪئي آهي، پر انهيءَ جو بنياد آهي: نبي ﷺ جو خلوص، خودي تي پاڻ سگهورن جو غلبو، واعدن جي وفائي، غلام ۽ دوست و احباب سان هڪ جهڙي محبت، سندن جرئت ۽ بي خوفي، الله ۽ پاڻ تي يقين جهڙا اوصاف، لهذا هي چوڻ سراسر غلط آهي ته اسلام تلوار جي ذريعي سان پکڙيو آهي. ان

جي فتوحات ۾ هي اوصاف حميده شامل آهن. هي اُهي اوصاف آهن جن جي مدد سان مسلمان تمام پابندين ۽ رڪاوٽن جي باوجود به اڳتي وڌي رهيا هئا“.

(ڪوٽيڊ اِن دي ونديڪيشن آف دي پرافيٽ آف اسلام، ص 26-27)

ڊاڪٽر مسز ايني بيسنت چوي ٿي:

”جيستائين اسلام جي بانيءَ جو تعلق آهي، پاڻ سڳورن ﷺ جي زندگيءَ جي تاريخ ۾ علم الاصنام جو اهو عنصر نه لڌو ويو آهي، جنهن ٻين وڏن مذهبي پيشوائن جي زندگين تي پرده وجهي رکيو آهي. ڪهڙي شاندار طريقي سان سندن زندگي مبارڪ تاريخ جي روشنيءَ جو مقابلو ڪري ٿي، ۽ اهي ڪهڙا نه جاهل آهن جو حضرت محمد ﷺ تي حملو ڪندا آهن.“

سردار ديوان سنگهه مفتون لکيو آهي:

”مان حضرت رسول الله ﷺ جي هيءَ حديث پڙهي، جنهن ۾ پيغمبر اسلام فرمايو آهي ته:”اشرف الجهاد اعلاءِ ڪلمة الحق“. جڏهن مون هي حديث ٻڌي ته مون غور ڪيو ته انهيءَ شخصيت جي بلنديءَ جو ڪهڙو اندازو ڪري سگهجي ٿو، جنهن وقت جي حاڪم جي سامهون حق ۽ صداقت جي آواز کي سڀ کان وڏو جهاد قرار ڏنو آهي.

پنڊت گوپال ڪرشن ايڊيٽر”ڀارت سماچار“ بمبئي لکي ٿو ته:

”محمد ﷺ صاحب جي زندگيءَ تي جڏهن مون ويچار ڪيو آهي ته هي ڳالهه صاف نظر اچي ٿي ته ڌڻي ان کي جهان جي سڌارڻ لاءِ موڪليو آهي. ان جي

اندر اها شڪتي(طاقت) موجود هئي جا هڪ گريٽ ريفارمر) مصلح اعظم) ۽ هڪ مها پرش(هستي اعظم) ۾ هجڻ گهربي آهي.“

ڀڳوان داس ڀڳوان هن انداز ۾ خراج عقيدت پيش ڪيو آهي:

السلام اي شمع انوار جهان — السلام اي آئينه دار کن فکان

السلام اي سيدِ کون و مکان — السلام اي واقفِ سر نهان

السلام اي مالک هر دوجهان — السلام اي وجہ تخليق زمان

السلام اي جان ڀڳوان السلام — السلام اي سجده گاه عاشقان

هن مختصر ذڪر بعد هاڻي دنياءِ اسلام جي دانشورن جي طرف اچان ٿو. عربي شاعر سرڪار مصطفيٰ ﷺ جي عشق سان سرشار آهن. نعت گو عربي شاعرن ۾ حضرت حسان بن ثابت رضه جو نالو سر فهرست آهي. انهيءَ کان پوءِ اعشيٰ ۽ صاحب قصيده برده حضرت شرف الدين محمد بن سعيد بن حمادالبوصيري جا نالا مبارڪ امتيازي حيثيت رکن ٿا . سندن حيات طيبه ۾ حضرت زيد بن ثابت جي ڪلام کي انتهائي مقبوليت حاصل هئي. خود پاڻ سرور ڪائنات ﷺ کي سندن ڪلام پسند هو.

عهد صحابه ۾ فرزدق کي عاشقِ رسول چيو ويندو هو. انهيءَ پنهنجي شاعري کي رسول اڪرم ﷺ ۽ اهل بيت جي مدح لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو. عهد عباسيه ۾ متنبي نعت گو شاعرن ۾ سڀني کان ممتاز هو، عربي نعت گوئي ۽ مناقب آنحضرت ﷺ جن جو حاصل قصيده برده آهي. عربيءَ جو هي قصيدو سڀ کان وڌو آهي. هن قصيدي جي مصنف امام بوصيري تي فالج حملو ڪيو هو.

پنهنجي وقت جي تمام مشهور طبيبن کان علاج ڪرايو، مگر ذرو به فائدو نه ٿيو. زندگي نا گوار ٿي پئي، هر طرف کان مايوس ٿي ڪري بارگاهه رسالت ۾ رجوع ٿيو ۽ هي قصيدو چيائين. قصيدو ۽ دعائون قبول ٿيون ۽ هو صحت ياب ٿيڻ لڳو. اهڙو صحت ياب ٿيو جو بيماريءَ جو نالو نشان باقي نه رهيو. هن قصيدي ۾ حضور ﷺ جي مدح ۽ ان تي درود سلام سان گڏ عشق و عقيدت ۽ ادب و احترام جو به پورو پورو خيال رکيو ويو آهي. پنهنجي مصائب جو ذڪر ۽ صحت يابي جون دعائون قريني سان بيان ڪيون ويون آهن. درود ۽ اثر ۽ جذبات سان پورو قصيدو پريل آهي. هي قصيدو ڏهن فصلن ۾ آهي، جنهن جي ترتيب هن طرح آهي . فصل اول- رسول اڪرم ﷺ سان عشق، ٻيو پاڻ کي نفسياتي خواهشات کان پري رکڻ جي آرزو، ٽيون- آنحضرت جن جي مدح، چوٿون- نبي ڪريم ﷺ جي ولادت شريف، پنجون- رسول ﷺ جي دعوت، ڇهون- قرآن پاڪ جو شرف ۽ نزول، ستون- سرڪار انبياءِ جو معراج، اٺون- سرڪار عالم ﷺ جو جهاد، نائون - الله تعاليٰ کان بخشش جي طلب ۽ رسول اڪرم ﷺ کان شفاعت جي آرزو، ڏهون- مناجات ۽ عرض مدعا. حضرت امام بوصيري کي هن قصيدي جي برڪت سان جيڪو معجزو نظر آيو، ان سبب ڪري هن قصيدي جا بيت مقدس ۽ متبرڪ سمجهيا ويندا آهن.

تبرڪاً حضرت حسان بن ثابت جا اشعار تحرير ڪيان ٿو:

و احسن منک لم ترقط عيني

(۽ توهان کان وڌيڪ سهڻو منهنجي اکين نه ڏٺو.)

و اجمل منک لم تلد النساء

(۽ توهان کان وڌيڪ جميل ڪنهن به عورت نه ڄڻيو.)

خلقت مبراً من کل عيب

(هر هڪ دنيا جي عيب کان تنهنجي ذات پاڪ.)

کانک قد خلقت کما تشاءُ

(جيئن خود پنهنجي مرضيءَ سان خلق ذات ٿئين.)

قصيدي برده جا چند اشعار ملاحظه ٿين.

محمد سيدالکوڪنين و الثقلين	(محمد سيد الکونينو الثقلين
والفريقين من عرب و عجم	عرب وه جهان مين يا عجم هون
هوالحبيب الذي ترجيٰ شفاعته	حبيب حق هين وه ان کي شفاعت
لکل هول من الاهوال مقتحم	هي هر احوال مين گرخوف و غم هون
فاق النبيين في خلق و في خلق	فزون هين خلق مين خلقت مين سب
ولم يد انوه في علم و لاکرم	سي
و کهلم من رسول الله ملتمس	نبي کب همسر علم و کرم هون
غرفا من البحر اورشفا من الديم	طلب يک جرعه کرتي هين ان سي
منزه عن شريک في محاسنه	که جيسي وه سراپا بحرو ديم هون
فجوهرالحسن فيه غير منقسم	محاسن مين همين شرکت سي مبرا
فمبلغ العلم فيه انه بشر	که جو هر حسن کي کب منقسم هون
و انه خير خلق الله کلهم	بشر جانين بحر علم و دانش

فانہ شمس فضل هم کواکبها	و گرنہ سب جہان کي محترم هون
يظهرن انوار ها للناس في الظلم	نبي ظلمات مين تاري سراسر
اکرم بخلق نبي زانہ خلق	هي افضل سب سي حضرت گوبهم هون
بالحسن مشتمل بالبشر متسم	گرامي صورت و سيرت مين دنون
کالزهر في ترف والبدر في شرف	به حسن اور خلق اوج افزائي هم هون
والبحر في کرم والدهر في همم	به نزهت گل شرف مين بدر کامل
کانما اللؤنو المکنون في صدف	به رحمت دهر قلزم در کرم هون
من معدني منطق منہ و مبتسم	صدف مين در مکنون کي طرح هين
	تبسم نطق تنوير اُتم هون)

فارسي شاعرن ۾ سعدي، خسرو، سنائي، عطار، نظامي گنجوي، خاقاني، قدسي، عراقي، عرفي، جامي ۽ قاآنيءَ وارن آنحضورﷺ جن جي شخصيت ۽ تعليمات کي بلڪل منفرد انداز ۾ پيش ڪيو آهي. انهن جي ڪلام جو وڏو حصو نعت ، مناجات ۽ قصائد رسول تي مشتمل آهي. حضرت سعدي جا ٽي شهره آفاق ڪتاب، گلستان، بوستان ۽ ڪريما رسول سان والهانه محبت جو خاصو تذڪرو آهن. بوستان ۾ نعتيه حصو ته اجا زوردار آهي. حضرت سعدي جي نعتيه ڪلام جي هيءَ خوبي آهي ته ان ۾ عقيدت سان گڏ شاعرانه معيار به ڪافي بلند آهي ۽

تمام تنوع آهي. ڪريما هڪ مختصر تصنيف آهي، مگر ان ۾ غضب جو زور بيان ٿيل آهي، پر ان جو هي شعر سڀني تي فوقيت رکي ٿو.

بلغ العليٰ بکمالہ، کشف الدجيٰ بجمالہ

حسنت جميع خصالہ، صلوا عليہ و آلہ

نعتيه ڪلام ۾ ان کان بهتر نمونو ڪٿي به نٿو ملي. حضرت سعدي ان ۾ سڀ ڪجھ چئي ڏنو آهي، جو هو ٻئي هنڌ شعر ۾ ڪافي زور ڏيکارڻ لاءِ طويل نظمن ۾ چئي نه سگهيو. دريا کي ڪوزي ۾ بند ڪرڻ جو مثال هن شعر تي صادق اچي ٿو. برصغير جي فارسي شاعرن حضرت غوث العالمين بهاؤالحق والدين ابو محمد زڪريا رحه کان فيض حاصل ڪيو ۽ پوءِ انهن نعت گوئي جا اعليٰ منازل طي ڪيا. هن مڪتب سان تعلق رکڻ وارن ۾ فخرالدين عراقي، بابا فريدالدين گنج شڪر، مخدوم جهانيان جهان گشت، مخدوم حميدالدين حاڪم ۽ امير خسرو جا نالا قابل ذڪر آهن.

امير خسرو جي شخصيت تعارف جي محتاج نه آهي. ان جي شاعرانه عظمت جي انڪار جي ڪنهن کي به گنجائش نه آهي. بادشاهن جي درٻار ۾ رهڻ جي باوجود به صوفي صفت هو- خسرو جي غزل، حمد ۽ صوفيانه ڪلام ۾ عجب سوز و گداز آهي. سعدي، عراقي ۽ خسرو کان بعد جامي ۽ قدسي جون نعتون به بي مثال آهن. خاص ڪري **قدسي**ءَ جي هي نعت ته هر عاشق رسول جي زبان جي تنوار آهي. ميلاد ۽ سيرت جي محفلن ۾ عام طور تي پڙهي ويندي آهي.

مرحبا سيد مکي مدني العربي

دل و جان باد فدائيت چه عجب خوش لقبي.

من بيدل بجمال تو عجب حيرانم

الله الله چه جمالست بدين بو العجبي.

چشم رحمت بکشا سوئي من انداز نظر

اي قريشي لقب و هاشمي و مطلبي.

نسبتي نيست بذات تو بني آدم را

بهتر از آدم و عالم تو چه عالي نسبي.

ماهمه تشنه لبا نيم و توئي آب حيات

رحم فرما که زحدي گذرد تشنه لبي.

نسبت خود به سگت کردم و بس منفعلم

زان که نسبت بسگ کوئي تو شد بي ادبي.

عاصيانيم زما نيکي اعمال مَپرس

سوئي ما روئي شفاعت بکن از بي سببي.

سيدي انت حبيبي و طبيب قلبي

آمده سوئي تو قدمي پئي در مان قلبي.

فارسيءَ جي مشهور نعت جي درج ڪرڻ کان پوءِ اردو زبان جي دانشورن جيڪو آنحضرت نبي اڪرم ﷺ جي تعليمات جو جائزو ورتو آهي، ان جو

مختصر ذڪر ضروري آهي. اردو ادبيات ۾ حضور پر نور تي بي انداز سرمايو موجود آهي. نظم و نثر ٻئي انهيءَ سان مالا مال آهن. تاريخ و سيرت جي ڪتابن جا اردو ترجما تمام زياده آهن، تصنيف، تاليف ۽ ترجمن جو هي سلسلو جاري آهي، ۽ هي ترجما زياده تر عربي، فارسي ۽ انگريزي ڪتابن کان ڪيا ويا آهن، عمومن عربي ۽ فارسي کي اڳيان رکي لکيا ويا آهن البته آزاد بلگرامي، علامه شبلي، مولانا سيد سليمان ندوي يا چند ٻين اهل قلم خود به فڪر و تحقيق کان ڪم ورتو اهي ۽ جديد دور ۾ مولانا ابوالاعليٰ مودودي ۽ مولانا غلام رسول مهر کي به ان زمري ۾ شامل ڪيو ويو آهي. شبلي ۽ سيد سليمان ندوي جي تصنيفن ۾ ادبي شان به آهي. سيرت جي ڪتابن ۾ علامه شبلي ۽ ندوي جو ”سيرة النبي“، سيد سليمان ندوي جو”خطبات مدراس“،سر سيد احمد جو ”خطبات احمديه“، مولانا عبدالرؤف دانا پوري جو”اصح السير“، مرزا بشيرالدين محمود جو”سيرت خاتم النبين“، مولانا محمد علي لاهوري جو”سيرت خيرالبشر“، قاضي محمد سليمان منصور پوريءَ جو ”رحمة للعالمين“(ٽن جلدن ۾)، مولوي فضل الدين واعظ جي سوانح عمري ”پيغمبر اعظم“، مرزا حيرت دهلوي جو ”سيرت محمديه“، مولانا عبدالماجد دريا آبادي جو ”مردون کي مسيحائي“، خواجا حسن نظامي جو”ميلاد نامه“، عبدالحليم شرر جو ”خاتم المرسلين“، سيماب اڪبر آبادي جو”سيرت النبوي“ ۽ نعيم صديقي جو”محسن انسانيت“وغيره سيرت جي موضوع تي مشهور ۽ قابل ذڪر ڪتاب آهن. خطبات احمديه، اصح السير، سيرت النبي، خطبات مدراس ۽ محسن انسانيت پنهنجي مقصد جي اعتبار سان

خاصي حيثيت رکن ٿا. سر سيد احمد خان”خطبات احمديه“ سر وليم مور جي ”هفوات“ جي جواب ۾ لکيو[1] . سر سيد جو انداز بيان مصالحانه، اسلام ۽ عيسائيت کي قريب ڪرڻ وارو آهي. مولانا عبدالحليم”جويائَي حق“ لکي ناول جي طرز تي سيرت نگاريءَ ۾ نئون تجربو ڪيو، جو پهريائين هجڻ جي باوجود سپني کان زياده ڪامياب سمجهيو ويو. ان ۾ حضرت سلمان فارسيءَ جا سمورا واقعا دهرايا ويا آهن. انهيءَ قسم جو ٻيو تجربو صادق حسين سردهنوي”آفتاب عالم“ لکي ڪيو. سيرت کي ناول ۾ موضوع بنائڻ جو ٽيون تجربو مولانا ماهرالقادري”دُر يتيم“ لکي ڪيو. ميلاد جي موضوع تي به بي شمار تصنيفون ڪيون ويون. ميلادنويسن ۾ غلام امام شهيد کي ممتاز ۽ منفرد حيثيت حاصل آهي. ٻين مولودن جي معياري ڪتابن ۾ مولود طپش ۽ ميلاد اڪبر جا نالا تمام مشهور آهن. مولانا اشرف علي ٿانوي ذڪرالنبي، علامه راشدالخيري آمنه کا لال، علامه شفق عماد پوريءَ حديقه آخرت ۽ توشئه رحلت لکيا آهن. علامه جعفر بن حسين برزنجي جي عقد جوهر في مولد خيرالبشر جو اردو ترجمه 1279 ھ ۾ مولود برزنجي جي نالي سان مولانا عبدالغني ڪيو آهي. اردو شاعرن پاڻ سڳورن ﷺ سان اظهار عقيدت ۾ تمام گهڻو زور ڏيکاريو آهي. نعت، قصائد، مناجات، سلام، قطعات ۽ رباعيات جو تمام وڏو ذخيرو جمع آهي. اردو جي سڀ کان پهرين

---

1 https://archive.org/details/nonchristianreli00muir

منظوم تصنيف فخرالدين نظامي جي ”قدم راؤ پدم راؤ“ آهي، مثنوي جا به شعر درج آهن.

توهين ايک ساجا گسائين امر

سري دوي تين جگ تورا دگر

پهتايا امولک رتن نور دهر

که ني ويل بلڪت ڪرن راج گر

909 ه ۾ مثنوي نوسر بهار ۾ اشرف جو هڪ شعر ملاحظه ٿئي.

هجرت نبي نو سو نو

کهيا اشرف نو سريو

خوب محمد گجراتيءَ 986 هجريءَ ۾ خوب ترنگ لکيو.

خوب محمد ڪهيي بچار

چوده گهاٽ اوس برس هزار

دکني شاعرن ۾ محمد قلي قطب شاهه ۽ مولانا وجهي زياده قابل ذڪر آهن. وجهي سڌي انداز ۾ اظهار عقيدت ڪيو آهي.

محمد نبي نانون تيرا آ هي

عرش کي اُپر قانون تيرا آ هي

که چوده ملک کا تو سلطان هي

علي سا تيري گهر مين پر دهان هي

اسي هر ايڪ لاکھ پيغمبر آئي

ولي مرتبه ڪوئي نه تيرا پائي

اهڙي طرح محمد قلي قطب شاه جو انداز بيان ملاحظه ٿئي:-

تج مکه اجت ڪي جوت تهي عالم و پنهارا هوا

تج دين تهي اسلام لئي مومن جگت سارا هوا

نعت خوانن جي ٽئين دور ۾ معظم، بلاقي، عالم، احمد ۽ مختار جا نالا نمايان نظر اچن ٿا. دکن جي نعت گو حضرات جي تصانيف ۾ اعجاز احمد مصنفه نوازش خان شيدا ۽ ٻيو ضخيم ڪتاب روضة الاطهار آهي. تيرهين صديءَ ۾ دکن جا تمام گھڻا نعت گو شاعر آهن، انهن ۾ شير محمد خان ايمان، اعزاز الدين خان نامي، خواجه فياض الدين بنده، خواجه معين الدين خاموش، خواجه عبدالله خان خير، محمد حيات خان ميسور، فياض الدين خان ادب، شيخ محمود علي ناظم ۽ نواب ارسطو جاه خصوصيت سان گڏ معروف آهن. چوڏهين صديءَ ۾ اعظم علي شائق، حضرت امير مينائي، جليل ماڻڪ پوري، خطيب بادشاه مدراسي، سيٺ محمد اسماعيل مدراسي ۽ غلام مصطفيٰ راسخ فن نعت گوئي ۾ پنهنجي نرالي حيثيت جا مالڪ آهن. دکني دور کان بعد دهلي ۽ لکنو جا عظيم شاعر بهادر شاه ظفر، داغ دهلوي، سودا ، مير تقي مير ۽ انيس جون نعتون فضائل رسول ۾ مثالي حيثيت رکن ٿيون.

هن دور ۾ شاه ابدالي ڦلواري(1124 تا 1200 ھ) جي نعت درج آهي:

دو جگ ڪي سردار محمد – نبيون ڪي سردار محمد،

امت کي غم خوار محمد – سب کي پالنهار محمد،

صلي الله عليہ وسلم

اردو شاعرن ۾ اعليٰ حضرت مولانا احمد رضا خان بريلوي، شهيدي، نياز بريلوي، بيلم وارثي، حالي، شفق عماد پوري، موالانا ظفر علي خان، محسن ڪاڪوروي ، حفيظ جالنڌري، ماهر القادري، نعيم صديقي، امجد حيدرآبادي، بهزاد لکنوي ۽ زائر حميد صديقيءَ جون نعتون اڄ به زبان عام آهن. اردو شاعرن ۾ حالي ۽ اقبال ان موضوع تي گهڻو لکيو آهي. حاليءَ جي ڪلام ۾ عربي شاعرن جي رواني ۽ زور بياني آهي. مسدس حاليءَ کان سواءِ حاليءَ جي اها نعت به، جا هن طرح شروع ٿئي ٿي.

اي خاصئه خاصان رسول وقت دعا هي

امت پر تيري آ کي عجب وقت پڙا هي

سلامن ۾ مقبول سلام”بيدل“ جو سلام آهي، جو مولود سعدي ۾ شامل آهي.

يا نبي سلام عليک – يا حبيب سلام عليک

يا رسول سلام عليک – صلواه الله عليک.

اقبال نعتيه شاعريءَ کي فني اعتبار کان تمام وسيع ڪيو آهي. اقبال وٽ جو تنوع آهي، اهو حالي وٽ نه آهي. اقبال امام بوصيري، سعدي ۽ حالي کان به متاثر نظر اچي ٿو. اقبال کي رسول ﷺ سان به عشق هو- اهو رسول الله جي شان ۾ ذرا به شوخي رکڻ لاءِ تيار نه هو. اقبال خدا جي حضور ۾ تمام شوخ هو، مگر جنهن

جاءِ تي ذڪر رسول اچي ٿو ته ادب ۽ احترام ڪان اڳتي وڌڻ جي ڪوشش نه ٿو ڪري.

به مصطفيٰ برسان خويش را که دين همه اوست،

اگر به او نه رسيدي تمام بولهبي است.

اقبال عشق رسول ﷺ ايتريقدر محو ٿي ويو جو ان جو لفظ لفظ عقيدت جو ڇلڪندڙ پيالو محسوس ٿي رهيو آهي.

عشق دم جبرئيل عشق دم مصطفيٰ

عشق خدا کا رسول عشق خدا کا کلام

مصطفيٰ بحر است و موج او بلند، خيزد اين دريا بجوئي خويش بند.

هر که عشق مصطفيٰ سامان او ست، بحر و بر در گوشئه دامان او ست.

در دل مسلم مقام مصطفيٰ است، آ بروئي ماز نام مصطفيٰ است.

هست دين مصطفيٰ دين حيات، شرع او تفسير آئين حيات.

تا شعار مصطفيٰ از دست رفت، قوم را رمز حيات از دست رفت

قوت قلب و جگر گردد نبي، از خدا محبوب تر گردد نبي.

فقر و شاهي واردات مصطفيٰ است، اين تجلي هائي ذات مصطفيٰ است.

لوح بهي تو قلم بهي تو تيرا وجود الڪتاب، گنبد آ بگينه رنگ تيري محيط مين حباب.

وه دانائي سُبل ختم الرسل مولائي ڪل جس ني – غبار راه ڪو بخشا فروغ واديءَ سينا
ياز نور مصطفيٰ اور ابهاست، يا هنوز اندر تلاش مصطفيٰ است.

عهد حاضره جي اردو شاعرن ۾ حفيظ جالنڌري، جوش مليح آبادي، احمد نديم قاسمي، نعيم صديقي ۽ فيض احمد مختلف انداز ۾ نعت گوئي ڪئي آهي. حفيظ جالنڌري جو هي سلام عام زبان تي آهي:-
سلام اُس پر ڪه جس ني بيڪسون ڪي دستگيري ڪي
سلام اُس پر ڪه جي ني بادشاهي مين فقيري ڪي

سلام اُس پر ڪه اسرار محبت جس ني سمجهائي
سلام اُس پر ڪه جس ني زخم ڪها ڪر پهول برسائي

سلام اُس پر ڪه جس ڪي گهر مين چاندي تهي نه سونا
سلام اُس پر ڪه ٽوٽا بوريا جسڪا بڇهونا تها.

اردو شاعرن کان سواءِ پاڪستان جي ٻين زبانن جي دانشورن، شاعرن ۽ اديبن عشق رسول جو اظهار مختلف انداز ۾ ڪيو آهي. پنهنجي زبانن ۾ يعني سنڌي، سرائڪي، بلوچي، پشتو ۽ پنجابي وغيره جن کي پنهنجي اوليائن تبليغ اسلام جي لاءِ ذريعه بنايو آهي. اسان جي ڪم علمي آهي ته انهن زبانن جي عظيم شاعرن جو ڪلام اڄ گم شده باب آهي. چند هستيون آهن جي پنهنجي زبانن جي نمائندگي ڪري رهيون آهن. نعت گو شاعرن ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي، تائب ڪشميري، ثناءُ الله ڪريري، سچل سرمست، خواجه غلام فريد، بلا شاهه، وارث شاهه، رحمان بابا، جام درڪ، ميان محمد بخش، مولوي غلام رسول، هدايت الله، مولوي لطف علي، پير فضل گجراتي ۽ ڊاڪٽر محمد فقير. سنڌ جي فقير برادران جا نالا مبارڪ قابل ذڪرآهن. پشتو جي نامور شاعر خوشحال خان خٽڪ چيو آهي.

جهان مين بهت لوگ پيدا هوئي

وه هون انبياءَ يا که هون اولياءِ

مگر کوئي خلقت مين تجھ سا نهين

کرين گر بهم انس و جن برملا

تائب ڪشميري فرمائي ٿو:

مين قربان ميري ياد وري فرمائي – اس سي ميري بيماري و غم خواري جاتي رهي گي.

سچل سرمست فرمايو آهي:-

كل نبيان دا سرتاج محمد

بحر عرف امواج محمد

قاب قوسين او ادنيٰ

شرف شب معراج محمد.

پنجابي شاعر غلام رسول غلام فرمايو آهي:-

صبا روضي رسول الله دئي جائين

ميرا احوال رو رو كي سنائين

النبي سي عشق جل بل گيا جي

كهو اس درد دوا دارو كران كي

فن نعت گوئي ۾ شاھ عبداللطيف ڀٽائي ۽ حضرت سلطان باھو جو موازنه ڪيو وڃي ته هڪ مڪمل ڪتاب بنجي وڃي. انهن جو هڪ هڪ شعر عشق رسول ۾ سرشار آهي- عهد حاضر جي پاڪستاني شاعرن ۾ جانباز جتوئي(سرائيڪي) شيخ اياز (سنڌي) شريف ڪنجاهي(پنجابي) عطا شاد(بلوچي) ۽ سمندر خان سمندر(پشتو) جون نعتون مقبول آهن.

هن گفتگوءَ کي عظيم صوفي شاعر حضرت غلام فريد جي هن شعر تي ختم ڪندس:

ميڏا عشق وي تون ميڏا مانڙوي تون

ميڏا ڪعبا قبله مسجد مندر ظاهر تي ايمان وي تون

خواجه صاحب علامه اقبال جي مرد مومن ۽ گوئٽي جي مرد ڪامل کي”محرم راز“ سان تعبير ڪري ٿو ۽ محرم راز سرور ڪائنات سان منسوب ڪري ٿو.

کيا حال سڻاوان دل دا- کوئي محرم راز نه مِلدا.

هن ساري تفصيل جو مقصد، مطلب ۽ مدعا هي آهي ته آنحضرت نبي اڪرم ﷺ جي حضور عالمي سطح جي مفڪرن، مدبرن، اديبن، شاعرن، استادن، ۽ دانشورن جو خراج عقيدت پيش ڪيو آهي، اهو اڄ تائين ڪنهن ٻي عالمي شخصيت کي نصيب نه ٿيو آهي، نه ٿي ئي سگهندو.

* * *

رسول الله صلي الله عليہ وسلم ڪن لڙاين ۾ هڪ عورت کي قتل ٿيل ڏٺو ته پاڻ سگهورن برو ڀانيو ۽ عورتن ۽ ٻارن کي قتل ڪرڻ کان منع ڪئي.(موطا)

* * *

حضور صلي الله عليہ وسلم جن فرمايو ته اسلام جي بهتر ڳالهين مان هڪڙي هيءَ آهي ته آدمي بيڪار ۽ فضول شين کي ڇڏي ڏئي(موطا)

* * *

آدمي سهڻي اخلاق جي ڪري سڄي رات عبادت ڪرڻ واري ۽ سڄو ڏينهن روزه رکڻ واري جو درجو حاصل ڪري ٿو. (موطا)